

Наталія Чорна

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано праці українських та зарубіжних дослідників, у яких розкриваються історичні передумови становлення новітніх українсько-польських взаємин, визначено питання, які потребують подальшого наукового обґрунтування.

Ключові слова: українсько-польські відносини, зовнішня політика, інтеграція, співробітництво, геополітична ситуація, історіографія.

Наталья Черная. Исторические предпосылки становления современных украинско-польских отношений: историография проблемы

В статье проанализированы работы украинских и зарубежных исследователей, в которых раскрываются исторические предпосылки становления современных украинско-польских отношений, определены вопросы, требующие дальнейшего научного обоснования.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, внешняя политика, интеграция, сотрудничество, геополитическая ситуация, историография.

Nataliya Chorna. Historical background of formation of modern Ukrainian-Polish relations: the historiography of the problem

The article analyzes the researches of Ukrainian and foreign scientists, who revealed the historical background of the formation of new Ukrainian-Polish relations, and identifies the issues that require further scientific study.

Keywords: Ukrainian-Polish relations, foreign policy, integration, cooperation and geopolitical situation, historiography.

Україна та Польща – держави, яким історично судилося мати тривалий досвід сусідства та розбудови взаємин. Понад п'ятсот років спільної історії були позначені як запеклою боротьбою між двома народами, так і численними спробами досягти компромісу й перейти до взаємовигідного співробітництва та дружби.

Особливо складним і неоднозначним для українсько-польських взаємин виявилось ХХ ст. Його початок, позначений відсутністю власної державності та перебуванням двох народів у складі сусідніх імперій, увінчався успішною спробою проголошення незалежності, яку, разом з тим, вдалося зберегти лише Польщі. По завершенні Другої світової війни спільною реальністю для України та Польщі стало тривале перебування у сфері впливу кремлівської влади, однією з ознак якої була відсутність самостійності у зовнішній політиці та, як наслідок, необхідність здійснювати міждержавні відносини з огляду на позицію Москви й у відповідності з нею. Конкретні передумови для розбудови взаємин нового формату між Україною й Польщею з'явилися лише з приходом до влади в Радянському Союзі М. Горбачова та початком здійснення політики «перебудови».

Налагодження відносин двох держав відбувалося в умовах кардинальних геополітичних трансформацій, спричинених ліквідацією ОВД та РЕВ, а згодом і самого СРСР, виникненням на його теренах низки нових незалежних держав, руйнуванням двополосної системи світобудови. З огляду на те, що «реальності тогочасного політичного життя Центрально-Східної Європи випереджали процес теоретичного обґрунтування нової геополітичної ситуації», як вказується у публікації В. Глібова, Д. Горуна [10, с. 15] активізація наукового інтересу до зазначеної проблеми нині видається обґрунтованою та передбачуваною.

На сьогодні нагромаджено значну кількість наукових розвідок, присвячених розвитку новітніх українсько-польських взаємин. Окрім численних статей, науковцями двох країн були створені ґрунтовні монографії, серед яких на особливу увагу заслуговують праці В. Гілля та Н. Гілля [47], К. Кіндрата та С. Трохимчука [24], Б. Сурмач [51], М. Янків [44]. Зосереджуючись на вивченні різних аспектів політичного, економічного та соціально-культурного співробітництва, автори приділили значну вагу взаєминам двох держав у період 1989–1991 рр., упродовж якого вони наповнилися новим реальним змістом.

Успішні спроби теоретичного обґрунтування історичних передумов трансформації взаємин двох держав та їх переорієнтації на досягнення рівня стратегічного партнерства були здійснені С. Бурантом [6], В. Гевко [7–8], Г. Зеленько [16–17], О. Знахоренко [19–20], А. Кирчівим [23], В. Колесником [25–26], Є. Новаковським [48–49], С. Стоєцьким [37], В. Трофимовичем [40].

Окремі аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано у дисертаційних дослідженнях І. Афанасєва [1], О. Бабак [2], В. Гевко [9], Д. Горуна [11], О. Знахоренко [21], В. Моцока [32], С. Стоєцького [38].

Разом з тим, проблема історичної обумовленості формування модерних українсько-польських відносин предметом спеціального дослідження не стала й досі. Більшість праць, у яких зазначена проблема знайшла своє висвітлення, мають фрагментарний характер і не дають можливості чітко визначити рівень її осмислення сучасною історичною наукою.

Відсутність комплексного узагальнюючого дослідження доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників із проблеми історичних передумов становлення сучасних міждержавних взаємин України та Польщі, а також недостатня її розробленість сучасною історіографією зумовили вибір об'єкту наукового дослідження даної публікації.

Мета цього дослідження полягає у здійсненні аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених проблемі історичних передумов становлення модерних українсько-польських стосунків та визначенні реального стану її наукового обґрунтування.

Згідно з думкою багатьох дослідників, новий формат українсько-польських відносин почав формуватися задовго до того, як Україна здобула незалежність та заявила про себе як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. У праці В. Куйбіди, зокрема, вказано, що «нова ера в українсько-польських стосунках розпочалась наприкінці горбачовської «перебудови», коли представники Народного Руху України налагоджували контакти з діячами «Солідарності» [29]. Показовими у цьому контексті видаються присутність активних учасників «Солідарності» А. Міхніка, Б. Борусевича, В. Мокрого на І з'їзді Народного Руху України (8–10 вересня 1989 р.), зустріч представників новообраної Верховної Ради України з польськими колегами у містечку Яблонна (4–5 травня 1990 р.), а також утворення у парламенті РП польсько-української парламентської групи, у першій заяві якої зауважувалося, що група діятиме у напрямку підтримки особистих контактів між членами парламентів України та Польщі і докладатиме зусиль для вдосконалення взаємин між двома державами. Думку В. Куйбіди щодо початку здійснення «нових відносин» між Україною і Польщею розділяють П. Байор [3], О. Брусиловська [5], С. Бурант [6], В. Гевко [7], О. Знахоренко [19], Т. Кондратюк, Л. Кондратюк [27].

В умовах збереження комуністичних порядків взаємини між представниками опозиційних до офіційної влади кіл розглядалися як єдино можливі та виправдані. Детально проаналізувавши контакти польської та української опозиції упродовж 80-х рр. ХХ ст., В. Гевко дійшла висновку про їх визначальний вплив на формування майбутніх відносин двох незалежних держав [7, с. 152]. «Завдяки цим зустрічам Польща рішуче підтримувала здобуття Україною незалежності та безумовне визнання вже незалежної держави», – погоджується П. Байор [3, с. 14].

Демократичні трансформації політичного режиму та початок нового етапу державотворення, що стали результатом роботи «круглого столу» 1989р., дозволили офіційній Варшаві вперше за кілька десятиліть приступити до формування самостійної політики стосовно СРСР, а незабаром – і держав, що виникли на його місці. Як зазначається у праці В. Колесника, «вихідним пунктом у налагодженні польсько-української взаємодії на нових демократичних принципах слід вважати другу половину 1989 р.» [26, с. 5], коли у Польщі було створено перший некомуністичний уряд на чолі з Т. Мазовецьким. Саме з цього часу Польща почала здійснювати самостійну зовнішню політику, яка, ґрунтуючись на національних інтересах, формувалася вже не в Москві, а у Варшаві.

Своєчасною відповіддю існуючим запитам стали праці О. Знахоренко [19–20]. Вивчаючи новітні українсько-польські взаємини, дослідниця виявила, що підґрунтя для їх прогресивного розвитку було закладене комплексною взаємодією геополітичного, економічного, соціально-демографічного та історичного чинників [20, с. 92–93]. У колах українського політикуму сподівалися, що зі здобуттям Польщею повної політичної незалежності між обома державами одразу ж будуть започатковані дружні і активні відносини. Проте очікування не справдилися. Офіційна Варшава звернула свій погляд у бік Заходу, залишивши східну політику на другому плані.

Ідеологічна боротьба між прихильниками поглядів «прометеїстів» та «реалістів», а також несприятлива для українсько-польського партнерства зовнішньополітична ситуація зумовили реалізацію офіційною Варшавою компромісної «політики двох шляхів», змістом якої була рівновіддаленість від Києва та Москви. Концепція «двовекторної політики» передбачала збереження трансформаційних стосунків з Радянським Союзом за умови одночасного формування і розвитку відносин з безпосередніми сусідами Польщі, які на той час входили до його складу. Згідно з позицією Варшави, визнання права країн-учасниць СРСР на незалежність та допомога їм у її досягненні мали супроводжуватися здоровим діалогом з кремлівською владою.

Проголошення Україною 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет надало офіційному Києву юридичні підстави здійснювати більш самостійну зовнішню політику. Як наслідок, у жовтні 1990 р. між Україною та Польщею було підписано «Декларацію про основні принципи та напрямки

розвитку українсько-польських відносин». Скріплена підписами міністрів закордонних справ України та Польщі А. Зленком і К. Скубішевським, декларація виявилася першим документом, який стверджував українсько-польські відносини на рівні двох незалежних держав. Про місце угоди у взаєминах України і Польщі, а також про те, яким було українсько-польське співробітництво наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст., йдеться у статтях Ф. Медвідя [30], П. Чернеги [43].

Ситуація, що склалася після 1991 р., була унікальною для Польщі: в перший раз на її східному кордоні з'явилися незалежні Україна та Білорусь. Теоретичні концепції, обґрунтовані польськими політиками-емігрантами Є. Гедройцем та Ю. Мєрошевським, отримали підстави стати реальністю. З цього приводу у праці экс-міністра МЗС України А. Зленка «Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін» вказано: «Проголошення державної незалежності України, падіння соціалістичного табору і звільнення Польщі від надто тісних обіймів Радянського Союзу усунули перепони для того, щоб сусіди стали справжніми друзями. Вперше за багато століть політичні інтереси України і Варшави збіглися. І збіглися настільки, що з'явилися реальні підстави говорити про стратегічне партнерство» [18, с. 121–122].

Розпад Радянського Союзу викликав неоднозначну реакцію на Заході: країни Європи та США демонстрували розгубленість, а також неготовність визнавати незалежність щойно проголошених держав. Польща ж радо привітала вихід України на міжнародну арену, а також першою в світі визнала результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. 4 січня 1992 р. між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини на рівні посольств. «Перед польськими керівниками, політичними партіями і рухами, в цілому перед польським суспільством постала проблема вироблення не просто нової позиції в так званому «українському питанні», а довготермінової стратегії», – впевнений І. Гуцуляк [13, с. 37]. Зважаючи на те, що становлення незалежної України відбувалося в умовах значної її міжнародної ізоляції, а також прагнення Росії і США взяти цей процес під свій контроль, заангажованість Польщі в українському питанні набула особливої ваги. На цьому, зокрема, наголошує у своїй праці В. Колесник [25, с. 50].

Пояснюючи позицію Польщі, колишній посол РП в Україні Я. Ключковські зауважив: «Польща справді хотіла бачити та прийняти незалежну Україну як свого нового сусіда ... Однак це не лише формальний бік справи, а величезний багаж історичних відносин, де є багато як позитивного, так і негативного. Ми хотіли, щоб зі здобуттям незалежності розпочався новий етап українсько-польських відносин, і цим жестом прагнули також «перемогти» те негативне, що було в історії наших відносин» [39, с. 18]. А негативу було чимало.

«Важкі питання», якими рясніє спільне минуле України та Польщі, хоча й досліджуються науковцями двох держав з особливим завзяттям, проте до цих пір залишаються без однозначної оцінки. Хрестоматійною у цьому контексті видається думка А. Кирчіва: «Українсько-польські взаємини були і, на жаль, ще частково залишаються одними із найскладніших та заплутаних. Хоч би скільки приймалося гарних постанов, підписувалося угод чи договорів, історична пам'ять про взаємні кривди здебільшого останнього періоду історії, тобто XX ст., не лише не приглушується необхідністю змін – вона дивним чином воскресає у наступних поколіннях» [23, с. 188]. Йдеться насамперед про польсько-українську війну 1918–1919 рр., символом якої стало польське воєнне кладовище у Львові, відоме у Польщі як Кладовище Орлят, а також спадок Другої Світової війни, зокрема, тягар антипольської операції УПА на Волині, Поділлі й Східній Галичині та антиукраїнської акції «Вісла» – події, згадка про які до сьогодні залишається «каменем спотикання» у відносинах двох держав та ускладнює сприйняття українським і польським народом один одного. Ці, а також інші аспекти проблеми негативного досвіду взаємодії України та Польщі з різною мірою предметності знайшли відображення у працях Б. Бердиховської [4], Я. Корейби [28], Н. Трофімової [42]. Ґрунтовним аналізом проблеми відзначається монографія Б. Гудя «Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект» [12].

Здійснивши екскурс в історичне минуле двох держав, С. Онуфрів дійшла висновку: традиційно негативне сприйняття українцями поляків бере свій початок у часи Речі Посполитої, позначені неодноразовими спробами територіального та духовного поглинання України. «Український народ свідомо реалізував своє стереотипне уявлення про поляків, а емоційна оцінка пронесла цей негативний образ впродовж майже чотирьох століть, передаючи його як вираз суспільної думки без огляду на особистий досвід кожного реципієнта» [34, с. 175]. Думку про те, що свідомість пересічних громадян України та Польщі містить велику кількість упереджених взаємних образів, розділяє авторитетний український історик Л. Зашкільняк [15]. У своїй праці він зауважив, що найбільш важким для історичної пам'яті обох народів виявилася XX ст., а особливо – радянський період. Попри те, що національні еліти обох країн зробили чимало, аби подолати негатив у сприйнятті українцями й поляками один одного, більшість із них продовжує відчувати свідомий, а часом несвідомий вплив стереотипів та упереджень [15, с. 128]. У монографії Г. Зеленько вказується, що, згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного у 1992 р. серед польських громадян, 53% опитаних вважали Україну державою, небез-

печною для Польщі [16, с. 179]. Про негативні стереотипи, притаманні баченню поляками українців, йдеться у праці М. Трухана [42].

У контексті дослідження передумов становлення сучасних українсько-польських відносин на увагу заслуговує розвідка Ф. Медвідя [30]. У ній зауважується, що, «зважаючи на подібне неприйняття націями одна одною, на можливі територіальні претензії, можна було очікувати, що процес зближення двох країн буде тривалим і складним. Але внутрішні політичні та соціокультурні перетворення, міжнародна обстановка і необхідність реалізації євроустремлень сприяли активізації українсько-польського партнерства...» [30, с. 34]. З початком здійснення самостійної зовнішньої політики Україна та Польща вдалися до перегляду традиційного сценарію двосторонніх відносин та розпочали перехід до взаємовигідного співробітництва. Визначаючи місце попереднього досвіду у сучасних відносинах двох держав, колишній посол РП в Україні М. Зюлковський заявив: «Співпраця з Україною є перевіркою обох країн на спроможність сприйняття тези про те, що історія не може бути єдиним критерієм взаємин з іншою державою» [22, с. 73].

Усвідомлення виключно важливої ролі, яку судилося відіграти українцям і полякам у розбудові державності один одного, спричинило «оздоровлення» їх суспільної свідомості, а також поступову відмову від взаємного негативізму. У ситуації геополітичних викликів обидві країни усвідомили потенціал, який приховують у собі взаємовигідні зв'язки між ними та спробували з позицій прагматизму підійти до їх розбудови. Показовими у цьому сенсі видаються висловлювання польського публіциста Я. Новака-Єгьоранського про те, що «Україна потрібна Польщі не менше, ніж Польща Україні» [33], а також слова Ю. Пілсудського, які вже встигли стати «крилатими»: «Немає вільної й незалежної Польщі без вільної й незалежної України» [36].

«На вимогу дня» створена праця С. Стоєцького [37]. Досліджуючи українсько-польські відносини періоду кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст., автор дійшов наступного висновку: проголошення Україною незалежності було сприйняте у Польщі доволі неоднозначно. Попри те, що офіційна Варшава була першою, хто визнав незалежну Україну та встановив з нею дипломатичні відносини, в офіційній реакції польського уряду виразно прослідковувалося побоювання, спричинене перебуванням на території України успадкованого від СРСР потужного ядерного потенціалу. Як наслідок, розбудову взаємин з Україною політичні еліти Польщі небезпідставно сприймали як виклик безпеці, а тому заявляли про своє прагнення «будувати і розвивати стратегічно орієнтовані відносини з Україною лише як без'ядерним суб'єктом міжнародного права» [37, с. 149].

Про те, що поява незалежної України сприймалася як загроза для безпеки Польщі, йдеться у публікаціях В. Боярського [45], Я. Онишкевича [50].

Реальні зрушення у відносинах двох держав розпочалися у 1992 р. з оперативним вивезенням на російські заводи всіх тактичних ядерних запасів, що перебували на території України. 7 травня 1992 р. тогочасний президент України Л. Кравчук надіслав американському колезі Дж. Бушу листа, в якому значилось: «Україна забезпечить знищення всієї ядерної зброї, включаючи стратегічну наступальну зброю, розміщену на її території» [35].

18 травня 1992 р. Україна та Польща підписали «Договір про добросусідство, дружні відносини та співпрацю», у якому заявили про відсутність будь-яких взаємних претензій та образ, а також налаштованість на співробітництво у дусі взаємної дружби, поваги та розуміння. З'ясовуючи історичне значення укладеного договору, В. Трофимович визначив його як закріплення попередніх здобутків співпраці двох держав, а також закладення підвалин майбутнього стратегічного партнерства між ними [40].

Поєднання низки чинників спричинило те, що перші роки розбудови взаємин між двома незалежними державами виявилися вкрай непростими. Вчені, зайняті вивченням українсько-польських відносин у 1989–1992 рр., одноставно трактують їх як суперечливі, непослідовні. Так, О. Брусиловська невизначеність та відсутність конкретного змісту пояснює позицією України, зокрема її неспроможністю чітко окреслити свої зовнішньополітичні орієнтири, а також численними заявами про націленість на набуття статусу нейтральної держави, який так і не був визнаний світовим співтовариством [5, с. 66]. Г. Зеленько, погоджуючись із тим, що причиною аморфності відносин була відсутність однозначних зовнішньополітичних пріоритетів України, називає ще один фактор – позицію Росії [17, с. 162].

Водночас в історіографії зустрічаються спроби пояснити маневрування в українсько-польському тандемі на початку 90-х рр. XX ст. позицією Польщі, зокрема, її «втечею зі Сходу», що супроводжувалася зміщенням пріоритетів на користь інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Так, директор Польського інституту міжнародних відносин М. Заборовський, визначаючи вектори зовнішньої політики Польщі по закінченні «холодної війни», подає їх у наступній послідовності: «Встановлення якомога тісніших відносин зі Сполученими Штатами, інтеграція із Західною Європою, протегування демократії та суверенітету держав колишнього СРСР» [14]. В. Моцок у своїй праці [31] вказує на те, що труднощі тогочасного українсько-польського діалогу були спричинені різними цілями та пріоритетами обох країн, а також кардинальним впливом на них політики великих держав, у першу чергу США [31, с. 27].

О. Знахоренко доводить, що відсутність «конкретного змісту» у взаєминах двох держав була спричинена кількома факторами: об'єктивною внутрішньою слабкістю України, майже цілковитою зосередженістю Польщі на налагодженні відносин із Заходом, а також відсутністю чіткої політичної стратегії з боку великих держав, у тому числі Росії, щодо країн із регіону Центрально-Східної Європи та колишніх республік СРСР [19, с. 32].

Таким чином, аналіз української та зарубіжної (насамперед польської) історіографії свідчить про наявність значної кількості наукових праць, присвячених різним аспектам сучасних українсько-польських взаємин. Історичні передумови їх становлення та розвитку, разом з тим, на сьогодні продовжують залишатися висвітленими поверхово. Незначна розробленість означеної проблеми вимагає подальшого її вивчення та диктує необхідність появи нових наукових розвідок.

Джерела та література:

1. Афанасьєв І.Ю. Польсько-українські відносини 1991–2000 рр.: політична та економічна взаємодія : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.Ю. Афанасьєв. – К., 2004. – 20 с.
2. Бабак О.І. Політика Польщі щодо України (кінець 80-х – 90-ті роки XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О.І. Бабак. – К., 2002. – 19 с.
3. Байор П. Дорогою стратегічного партнерства / П. Байор // Політика і час. – 2007. – №6. – С. 14–16.
4. Бердыховская Б. Польша и Украина: вызовы современности / Богумила Бердыховская // Новая Польша. – 2005. – №10. – С. 6–9.
5. Брусиловська О. У пошуках місця під сонцем / Ольга Брусиловська // Політика і час. – 2005. – №8. – С. 64–71.
6. Бурант С. Україна і Польща: до стратегічного партнерства / С. Бурант // Політична думка. – 1997. – №3. – С. 99–111.
7. Гевко В. Україна і Польща: до двадцятиріччя співпраці / Вікторія Гевко // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Вип. 6–7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. – Тернопіль, 2011. – С. 151–160.
8. Гевко В. Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства / Вікторія Гевко // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвцев. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. У 2 ч. : Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М.М. Алексієвця. – Ч. 1. – С. 140–152.
9. Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с.
10. Глібов В. Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – №5–6. – С. 15–21.
11. Горун Д.О. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Д.О. Горун. – Одеса, 1999. – 17 с.
12. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків : Акта, 2011. – 472 с.
13. Гуцуляк І. Курс на подвійне лідерство, або еволюція політичного виміру польсько-українського стратегічного партнерства / І. Гуцуляк // Політика і час. – 2007. – №7. – С. 37–40.
14. Заборовський М. Польська дипломатія без комплексів / Марчин Заборовський // День. – 2011. – 11 січня (№1).
15. Зашкільняк Л.О. Українсько-польські стосунки XX ст. у суспільній свідомості українців і поляків / Л.О. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Збірник наукових праць. – 2008. – Випуск 2. – С. 127–137.
16. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
17. Зеленько Г. Проблема українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО та ЄС / Галина Зеленько // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 5. – Тернопіль, 2002. – С. 162–164.
18. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Анатолій Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. – 559 с.
19. Знахоренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / Оксана Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С. 29–40.
20. Знахоренко О.М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О.М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв, 2008. – Вип. 2. – С. 90–98.
21. Знахоренко О.М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / О.М. Знахоренко. – К., 2005. – 15 с.
22. Зюлковські М. Польсько-українські відносини як складова сучасної Європи / М. Зюлковські // Віче. – 2003. – №6. – С. 72–74.
23. Кирчів А. Геополітичний вибір України: синдром суми різнонаправлених векторів / А. Кирчів // Молода нація: Альманах. – 2000. – С. 185–193.

24. Кіндрат К. Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть : Монографія / К. Кіндрат, С. Трохимчук. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 112 с.
25. Колесник В.П. Україна–Польща: від «рівновіддаленості» до «стратегічного партнерства» (перша половина 90-х років XX століття) / В.П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. – 2009. – №3. – С. 49–53.
26. Колесник В.П. Український вектор східної політики Республіки Польща у 90-х роках XX століття / В.П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. – 2010. – №26. – С. 4–8.
27. Кондратюк Т.М. Україна–Польща: відносини добросусідства та стратегічного партнерства у контексті євроінтеграції / Т.М. Кондратюк, Л.Ф. Кондратюк // Проблеми політичної історії України. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 5. – С. 236–243.
28. Корэйба Я.В. Концептуальные основы внешней политики Польши в отношении европейских стран постсоветского пространства / Я.В. Корэйба // Вестник МГИМО-университета. – 2011. – №6 (21). – С. 234–240.
29. Куйбіда В. Україна – Польща на шахівниці світу [Електронний ресурс] / Василь Куйбіда // І. – 1998. – №14. – Режим доступу до часопису: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/kujbida.htm>
30. Медвідь Ф.М. Стратегічне партнерство України і Польщі в умовах багатополярного світу / Ф.М. Медвідь // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 1 (28). – С. 33–38.
31. Моцок В. Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках XX ст. / В. Моцок // Людина і політика. – 2001. – №5. – С. 26–34.
32. Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В.І. Моцок. – Чернівці, 2002. – 20 с.
33. Новак-Єжборанський Я. Україна потрібна польщі, не менше, ніж Польща – Україні / Ян Новак-Єжборанський // Політика і культура. – 2000. – 30 червня – 6 липня (№24). – С. 38–39.
34. Онуфрив С. Польща в ЄС: український фактор / Соломія Онуфрив // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 5. – Тернопіль, 2002. – С. 174–179.
35. Під без'ядерною парасолькою: Україна та її ядерні можливості – ілюзії і реальність // http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=19
36. Сірук М. Лех Валенса: «Якби в мене була друга президентська каденція, то я не дозволив би, щоб Польща ввійшла в ЄС без України» / Микола Сірук // День. – 2011. – 29 вересня (№174).
37. Стоєцький С.В. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України / С.В. Стоєцький // Політичний менеджмент. – 2005. – №3 (12). – С. 147–158.
38. Стоєцький С.В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / С.В. Стоєцький. – К., 2007. – 18 с.
39. Три запитання до послів зарубіжних держав в Україні // Політика і час. – 2006. – №9. – С. 17–19.
40. Трофимович В. Політичні відносини України та Республіки Польща / Володимир Трофимович // Наукові записки «Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України». Серія «Політичні науки». – Острогож. – Вип. 4. – 2010. – С. 121–133.
41. Трофімова Н. «Рука Польщі» : Межі й сенс партнерства / Н. Трофімова // День. – 2005. – 2 лютого (№17).
42. Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / Мирослав Трухан. – Львів : ВП «Троян», 1992. – 256 с.
43. Чернега П. Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства / П. Чернега // Історія в школі. – 2002. – № 5/6. – С. 1–4.
44. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат / Мирон Янків. – Львів : Світ, 2011. – 398 с.
45. Bojarski W. O nowa polityke Polski w stosunku do Ukrainy / Włodzimerz Bojarski // Polska w Europie. – 1991. – 4 styczen. – S. 64–72.
46. Czech M. Głos w dyskusji. Próby oceny polskiej polityki wschodniej w latach 1988–1990 / Mirosław Czech // Rocznik Wschodni. – 1997. – № 4. – S. 39–41.
47. Gill W. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993 / W. Gill, N. Gill. – Poznań; Toruń, 1994. – 123 s.
48. Nowakowski J. Polska polityka wschodnia w 1991 roku / Jerzy Nowakowski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1991. – S. 77–78.
49. Nowakowski J. Polska pomiędzy Wschodem a Zachodem. Szansa pomostu czy historyczne fatum / Jerzy Nowakowski // Polska w Europie (OSM Kancelaria Senatu RP). – 1993. – Z. 11. – S. 112–117.
50. Onyszkiewicz J. Kilka uwag o problemie bezpieczeństwa Polski / Janusz Onyszkiewicz // Polska w Europie. – 1992. – 8 kwiecień. – S. 27–36.
51. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie / Beata Surmacz. – Lublin : UMCS, 2002. – 267 s.
52. Toś A. Polityczne stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie XX w. / Arkadiusz Toś // <http://www.psz.pl/tekst-16601/Arkadiusz-Tos-Polityczne-stosunki-polsko-ukrainskie-w-ostatniej-dekadzie-XX-w>